

УДК 94 (477.82-2) «1919-1925»

СТАНОВИЩЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПОЛЬЩІ ДО ПІДПИСАННЯ КОНКОРДАТУ 1925 р.

Ліліана Гентош

Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені І. Франка
Україна, 79001, м. Львів, вул. Університетська, 1
e-mail: hentosh7@gmail.com

Остаточне входження всієї Східної Галичини до складу Польської держави згідно рішення Ради Амбасадорів у березні 1923 р. суттєво вплинуло на стан справ ГКЦ. Зміна державної приналежності тягла за собою зміну юридичних основ функціонування Греко-католицької церкви. Метою даного дослідження є з'ясувати яким чином змінилося становище Греко-католицької церкви з моментом входження Східної Галичини до складу Польщі у березні 1923 р. Для цього необхідно показати, які юридичні проблеми виникли для функціонування ГКЦ зі зміною державної приналежності Східної Галичини, як проблеми правового характеру впливали на душпастирську діяльність священників. Важливим для розуміння складності відносин греко-католицького духовенства з представниками польського уряду та місцевої адміністрації є специфічне морально-етичне підґрунтя: греко-католицьке духовенство у переважній більшості підтримувало боротьбу за створення української державності, а цей факт польською стороною розцінювався як замах на цілісність польської держави. Зазначені вище проблемні питання практично не були досліджені раніше. Ретельне вивчення архівних документів, у тому числі і Ватиканського секретного архіву, дає змогу показати складність становища Греко-католицької церкви у Польщі до моменту підписання конкордату у 1925 р.

Базові засади діяльності ГКЦ зокрема, та Католицької церкви загалом, такі як відділення Церкви від держави та рівність різних віровизнань у Польщі, проголошувалися відповідними параграфами Конституції 1921 р. Однак, багато важливих аспектів діяльності Католицької церкви у Польській державі вимагали правового врегулювання, котре міг забезпечити тільки Конкордат між

Польщею й Апостольським престолом. Для тимчасового правового забезпечення багатьох сторін життєдіяльності ГКЦ урядом Польщі застосовувалися законодавчі акти Австро-Угорщини.

Через довільне застосування урядом австрійських Конфесійних законів від 7 травня 1874 р. виникало багато непорозумінь і конфліктів між ГКЦ, її митрополитом Андреем Шептицьким, та урядом і місцевою адміністрацією. Найбільше непорозумінь виникало через різне інтерпретування урядом і духовенством ГКЦ статей № 2, 6 і 8 Конфесійних законів 1874 р. Ці статті стосувалися заміщення вакантних церковних посад і відкликання/звільнення з посад. Австрійське законодавство досить чітко регламентувало рамки втручання держави у справи Церкви. Польський уряд вважав ці статті як такі, що автоматично діють у Польській державі стосовно Католицької церкви на колишніх підавстрійських територіях. Однак, часто використовував їх як інструмент боротьби з підозрюваним у нелояльності греко-католицьким духовенством, особливо у процесі призначення на парохії священників або усунення з парохії чи то переміщення з однієї на другу. Як результат, значна кількість парохій були вакантними, бо Львівське воєводство не хотіло затвердити парохів, котрих призначав митрополичий ординаріат. Немала кількість священників, особливо активних і шанованих серед громади, була усунена від виконання своїх обов'язків розпорядженням воєводи без суду, котрий довів би їх злочинні чи протиправні дії. Найповажніша причина, котра була частково обґрунтованою, для урядових відмов в інституції на парохію, було інтернування священника під час українсько-польської війни. Однак, часом для відмови в інституції на парохію достатньо було того,

що священник у поданні визначив як місце знаходження своєї парохії «перше східня Галичина, тепер східня Малопольща» [8, арк. 17]. Подібні дії місцевої адміністрації викликали чисельні скарги митрополита Шептицького та єпископа Коциловського до Апостольського престолу [3, арк. 3, 4, 6].

Загалом питання використання австрійського законодавства виглядало досить двозначним, позаяк зазначені вище статті Конфесійних законів вимагали, щоб священники-кандидати на посади мали австрійське громадянство та бути лояльними до Габсбурзької династії. Використання законодавства, створеного в іншій державі, котра була багатонаціональною імперією та законодавство котрої не вимагало лояльності до національних інтересів титульної нації, викликало дуже багато непорозумінь, зловживань і непотрібно нагострювало відносини між греко-католицьким кліром та урядом. Митрополит Шептицький неодноразово звертав увагу польських урядових кіл та апостольського нунція у Варшаві на неможливість послідовного застосування австрійського законодавства та на зловживання польської адміністрації у цьому контексті. Ситуація ускладнилася настільки, що Апостольський нунцій Лоренцо Лаурі написав 4 лютого 1924 р. митрополитові Шептицькому майже розпачливого листа про те, що він багато разів протестував проти неналежного застосування 'травневого' законодавства, тобто законодавства від 7 травня 1874 р., але його, нунція, протести не дають жодного результату. Нунцій радить, щоб митрополит звернувся з цим питанням особисто безпосередньо до Римського понтифіка. Нунцій припускає, що «вони в Римі не хочуть енергійно поговорити з польським представником, може Ваш голос буде почутим?» [3, арк. 4]. Ймовірно, у Ватикані рішуче не піднімали питання застосування австрійського законодавства, бо не хотіли нагострювати відносини з польським урядом у час переговорів стосовно умов Конкордату.

Греко-католицькі священники намагалися привернути увагу до свого становища міжнародних організацій. Так, Товариство священників Львівської архієпархії св. Павла звернулося 20 червня 1924 р. до Ліги Націй з поширеною (на 24 сторінках) скаргою на дії

місцевої адміністрації [6, f. 71v]. У цьому документі, котрий підписали президент товариства о. Володимир Садовський та о. Василь Лаба, було наведено конкретні випадки, прізвища священників усунутих Львівським воєводою від виконання душпастирських обов'язків.

Наступне питання, котре викликало багато непорозумінь, було питання мови ведення метричних книг. Місцеві органи польської адміністрації вимагали, щоб греко-католицькі священники провадили метричні книги виключно в латинській мові. А значна кількість греко-католицьких парохів почала провадити книги українською мовою, за що наразилася на серйозні покарання зі сторони уряду, що виливалися в штрафи, усунення від виконання обов'язків, обшуки і навіть короткотривалі ув'язнення. Крім цього, україномовні метрики служили однією з підстав інкримінування нелояльності до польської держави. Знову обидві сторони покликалися на австрійські законодавчі акти. Так, Львівський воєвода Казимир Грабовський 21 грудня 1921 р. надіслав греко-католицьким консисторіям Львова і Перемишля розпорядження перейти на латинську мову ведення метрикальних книг та виповнювати у метрикальних формулярах графу «державна». Справа в тому, що греко-католицькі парохі у значній більшості уникали заповняти графу «державна», бо не вважали справу державної приналежності Східньої Галичини остаточно вирішеною до березня 1923 р. Воєвода ж видав наказ старостам контролювати виконання цього його розпорядження та карати шляхом стягнення грошових штрафів греко-католицьких парохів, що не виконували розпорядження [4, арк. 130]. Львівський воєвода видав своє розпорядження, покликаючись на Австрійське урядове розпорядження від 16 вересня 1875 р., котре греко-католицькі ієрархи трактували як таке, що допускає вживання української мови, бо додаток до розпорядження дозволяв вживання німецької у німецькомовних провінціях, чеської у чеських та ін.

Митрополит Шептицький у 1917 р. та у 1920 р. видав декрети, що офіційно запровадили ведення метрикальних книг винятково українською мовою. Львівський воєвода, не визнавав цих розпоряджень Шептицького як

правомірних, розпочав справжню війну з українськими метриками, давав накази насильно вилучати метрикальні книги з церков, навіть з катедрального собору св. Юра. Так, генеральному вікарієві Перемиської єпархії Костянтину Богачевському Львівський воєвода Казимир Грабовський інкримінував ведення книг українською та підписування документів українською, що він вважав однією з підстав видати розпорядження відсторонити Богачевського від виконання обов'язків у липні 1923 р. Вживання української мови у метриках і діловодстві також було однією з підстав арешту К. Богачевського й у червні 1919 р. [7, f. 323, 324rv, 329r, 330rv].

Митрополит Шептицький, видаючи розпорядження про ведення метричних книг українською, покликався на законодавчі акти австрійської адміністрації, котрі чітко не регламентували ужиткової мови церковного діловодства, у тому числі і мови записів у метричних книгах. Митрополит також був обізнаний з тим, що в його архиєпархії у практичному діловодстві використовувалася церковнослов'янська, українська для ведення офіційної документації та метрикуляції. Отже, покликаючись на правничі норми австрійського законодавства та на побутуючу практику, митрополит запровадив та уніфікував ведення метричних книг в українській мові при вживанні шкільного українського правопису. Про це йшлося у декреті Митрополичої консисторії від 30.09.1919 р. (ч. 888), котрий зазначав, що необхідно офіційно узаконити вживання у церковному діловодстві й у метричних книгах української мови. Митрополит, його консисторія трактували розпорядження Міністерства внутрішніх справ Австро-Угорщини від 16.09.1875 р., № 1767, як такий, що трактує латинську як мову вживану зі згоди трьох католицьких обрядів у Галичині, а не наказує в адміністративному порядку вживати винятково латинську мову. Митрополит і його консисторія розглядали це розпорядження, котре, до речі, допускало використання німецької та чеської на відповідних територіях для ведення метрикальних записів, а, отже й за аналогією, могло допускати і вживання української мови [6, f. 79-82]. Львівські воєводи К. Грабовський і С. Зімни трактували цей документ як такий,

що вимагає від греко-католицького духовенства використання тільки латини для ведення метричних книг. Своє розпорядження воєвода Грабовський видав без найменшої спроби вивчити точку зору митрополита та греко-католицького кліру на це питання. Розпорядження Львівського воєводства повністю суперечило розпорядженням митрополита як глави ГКЦ і було прикладом втручання представників державної влади у справи Церкви. 25 січня 1922 р. митрополича консисторія звернулася з протестом на це рішення воєводи до Президії ради міністрів Польщі [4, арк. 129].

Найбільш неприємного розголосу набула справа обшуку у службових приміщеннях катедрального собору св. Юра та застосування фізичної сили під час вилучення метричних книг. Так, 10 січня 1922 р. двоє представників муніципалітету змусили о. Л. Куницького, пароха катедрального собору, пред'явити метричні книги, а потім при допомозі поліцейського забрали декілька томів метричних книг [4, арк. 128-129]. У греко-католицькій митрополичій консисторії вважали, що конфлікти та непорозуміння навколо метричних книг мають дуже серйозне підґрунтя, а саме, сприяють незаконному переходу з грецького на латинський обряд. Греко-католицькі парохі, у тому числі і настоятель катедрального собору, відмовлялися видавати метричні виписки без обґрунтування, бо думали, що їх можуть використати для зміни обряду без відповідного дозволу Апостольської столиці. Дії працівників Львівського магістрату митрополича консисторія класифікувала як «грубе надужиття урядової влади» [4, арк. 129]. 17 лютого 1922 р. на єпископській конференції трьох греко-католицьких владик (без фізичної присутності митрополита Шептицького) було вирішено звернутися з протестом стосовно метричних справ до Ради міністрів Польщі [4, арк. 131-132].

У 1924 р. на сторінках «Львівсько-архієпархіяльних відомостей», що були офіційним пресовим органом митрополичої консисторії, було зазначено, що розпорядження митрополита від 30.09.1919 р. (ч. 888) «удержується в силі з тим, що на жадання властей або інтересованих сторін, вільно виставляти і переводи метрик і в латин-

ській мові, метрик, свідоцтва в обох мовах українській і латинській, зазначаючи при тім, котра мова є вірним відписом з метричних книг, а котра переводом. Рубрики в наголовках мають бути виповнені по українськи або в обох мовах» [2, с. 8].

Митрополит Шептицький і його найближчі співробітники розуміли, що справа мови метричних книг має значно глибше значення, бо пов'язана з бажанням влади полегшити процес зміни обряду, а у цілому означала посилення контролю державних чинників за діяльністю Церкви. Питання мови ведення метричних книг, як і питання зміни обряду, буде більш ніж актуальним протягом всього міжвоєнного періоду.

Нагальним питанням, яке вимагало швидкого вирішення, стало питання матеріально-фінансове. Митрополит застав свою архидієцезію у матеріальній скруті, що стала наслідком війни та повоєнної розрухи, а також різкого зменшення фінансової підтримки зі сторони держави. Католицька церква в Австро-Угорщині користалася зі серйозної підтримки держави, позаяк кожен представник духовного стану отримував грошову державну допомогу, а вдови та сироти священиків отримували пенсію. Крім того, Львівська архієпархія посідала велике нерухоме і рухоме майно, котре вільно адмініструвалося архієпископом і капітулою. Тепер же матеріально-фінансове становище ГКЦ загалом і греко-католицького кліру різко погіршилося. Греко-католицький єпископ чи архієпископ, котрий в Австро-Угорщині отримував річно 24 тис. корон державної допомоги на рік, у 1922-1923 рр. отримував 1007 польських марок на місяць, котрі обезцінювалися галопуючою інфляцією [8; 5, f. 29v]. Апостольський візитатор Джованні Дженоккі назвав такий розмір урядової допомоги єпископам – «щомісячним знуцанням» та апелював до нунція у Варшаві, щоб чинити тиск на уряд у питанні матеріального забезпечення греко-католицького духовенства [5, f. 29]. Митрополит, перебуваючи за кордоном, намагався посилати всі отримані ним пожертви, кошти у Галичину – до розпорядження архієпархіальної консисторії та надавав фінансову допомогу Перемишльському єпископу Коциловському. Про крайній рівень нужди серед греко-католицького парохіяльного духовенства

здадував у своїх рапортах Апостольський візитатор Дженоккі, котрий зазначав, що парохіяльні греко-католицькі священики виживають за рахунок землі, котру «скоро втраять внаслідок аграрної реформи» [5, f. 29rv].

Правова невизначеність і фінансово-економічна скрута доповнювалися складною морально-етичною ситуацією, в якій опинився греко-католицький клір. Підтримка українською громадськістю та значною частиною греко-католицького духовенства українських визвольних змагань вважалася антидержавною діяльністю. Всі дії українських партійних, громадянських і церковних кіл, що протидіяли польським урядовим заходам до 14 березня 1923 р., як-от український бойкот перепису населення 1921 р. та виборів до сейму 1922 р., класифікувалися як замах на польську незалежність і територіальну цілісність. Українські дії спротиву звичайно були скеровані проти польської держави, бо велика частка українців і в тому числі греко-католицького кліру, до рішення Ради Амбасадорів, тобто березня 1923 р., не вважали себе громадянами Польщі. Так, вважав і митрополит Шептицький, котрий свої заходи на міжнародній арені на підтримку ЗУНР не класифікував як замах на незалежність Польщі. Такої думки були багато українських священиків, що не вважали себе підсудними за свої дії у підтримку української незалежності.

Для польського уряду та місцевої адміністрації греко-католицьке духовенство та його лідер апріорі були підозрювані в антидержавній діяльності, в антидержавних вчинках. Представники місцевої адміністрації та поліції уважно стежили за поведінкою греко-католицького кліру та робили оцінку лояльності до держави греко-католицького духовенства й єпископату.

Моральні наслідки українсько-польської війни 1918-1919 рр. та неврегулювання правового статусу греко-католицького духовенства призвели як до багатьох надуживань з боку уряду так і до частих випадків антагоністичної поведінки з боку українського кліру. І урядові кола Польщі, й абсолютна більшість політично активних українців Галичини, точку зору котрих поділяло й у певній мірі формувало греко-католицьке духовенство, зайняли позицію взаємного заперечення

ня [1, с. 162-172]. Греко-католицька церква опинилася у становищі релігійної інституції української спільноти, котра у першій декаді 1920-х років не бажала погодитися зі своїм статусом – громадян польської держави, мріяла про перегляд поверсальських кордонів. Церква частково співпереживала, поділяла ці настрої та відчуття. Таким чином Церква зазнавала тиску, а навіть примусу з двох сторін: зі сторони патріотично налаштованої української спільноти, особливо її зрадикалізованого політичного проводу, котрий вважав, що історичний момент вимагає від Церкви посвяти національній справі; та зі сторони урядових польських чинників, що вимагали від ГКЦ повного усунення від політичної й національно-культурницької роботи та активного пропагування серед своєї пастви лояльного ставлення до уряду та до Польської держави. Й одні, і другі вимоги часто перешкоджали духовенству у здійсненні безпосередніх душпастирських обов'язків, а деколи і штовхали до непростих компромісних рішень.

Можна зробити висновок про те, що складність становища духовенства ГКЦ у Польській державі була викликана арбітрарним (*Арбітрарний* – довільний, незалеж-

ний. У даному контексті – довільне застосування. – *Прим. ред.*) застосуванням законодавчих актів Австро-угорської монархії. Відсутність зафіксованого статусу ГКЦ, обов'язків держави супроти ГКЦ й обов'язків духовенства щодо держави викликала напруження та конфліктні ситуації, особливо на місцевому рівні. Окрім того, фінансово-майновий статус священника та ГКЦ загалом, також не мав законодавчого обґрунтування. Всі ці складні питання був покликаний вирішити Конкордат між Польщею й Апостольський престолом, котрий було підписано у лютому 1925 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кедрин-Рудницький І. Події і люди / Іван Кедрин-Рудницький. – Нью-Йорк, 1976. – 675 с.
2. Львівсько-архієпархіальні відомости (Львів). – 1924. – Ч. 1, 7 лютого. – С. 8.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДА), ф.358, оп.3, спр.57, 132 арк.
4. ЦДАЛ, ф.408, оп.1, спр.48, 156 арк.
5. Archivio Segreto Vaticano, Affari Ecclesiastici Straordinari. Polonia. – pos. 27-29, fasc. 30, 145 f.
6. Archivio Segreto Vaticano, Affari Ecclesiastici Straordinari. Polonia. – pos. 644, fasc. 27, 98 f.
7. Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura Varsavia. – vol. 224, 398 f.
8. Archivio Storico OSBM. – Set. 6. Vescovi 4. Kocylowskyj.

Гентош Ліліана *Становище Греко-католицької церкви у Польщі до підписання Конкордату 1925 р.*

У статті детально аналізується становище Української Греко-католицької церкви у Польській державі від часу входження території Східної Галичини згідно рішень керівних органів Паризької мирної конференції (1919 р., березень 1923 р.) та до моменту підписання Конкордату між Апостольським престолом і Польщею у лютому 1925 р., зокрема відсутність правової бази, економічні труднощі та складнощі морально-етичного характеру.

Ключові слова: Греко-католицька церква, Польща, Ватикан, Конкордат, законодавство

Гентош Ліліана *Положення Греко-католической церкви в Польше до момента подписания Конкордата 1925 г.*

В статье детально анализируется состояние Украинской Греко-католической церкви в Польском государстве от момента вхождения региона Восточная Галиция в состав Польши (1919 г., 1923 г.) согласно решений Парижской мирной конференции и до февраля 1925 г., то есть до подписания Конкордата между Апостольским престолом и Польшей, в частности обращено внимание на отсутствие законодательных актов, на сложное экономическое состояние ГКЦ и ее духовенства и на сложности морально-этического характера.

Ключевые слова: Греко-католическая церковь, Польша, Ватикан, Конкордат, законодательство

Hentosh Liliana *State of affairs of Greek-Catholic Church in Poland prior to the Concordate of 1925*

This article is focused on the State of affairs of the Ukrainian Greek-Catholic Church in Polish sate from the time, when the Allied Powers put Eastern Galicia under Polish control (1919, 1923) up untill the Concordate between the Apostolic See and Poland was signed in February 1925; in this regard the absence of the juridical regulations, economic hardships and ethical quandary have been analyzed.

Keywords: Greek-Catholic Church, Poland, Vatican, Concordate, juridical regulations

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор